

מל"ב ג – קריאה היסטוריוגרפית

אבי דנטלסקי

א. מבוא

מסע המלחמה של יהורם מלך ישראל נגד מואב המתואר במל"ב ג והקשר בינו ובין המתואר במצבת מישע נחקר רבות הן בהיבט ההיסטורי-ארכיאולוגי,¹ הן בהיבט הספרותי² והן בהיבט התיאולוגי.³ עם זאת נדמה כי ההיבט ההיסטוריוגרפי של מל"ב ג לא נחקר דיו, שכן כמקובל במחקר אין לראות בפרק זה, למעט פסוקי הפתיחה שלו (1-3), חלק מההיסטוריוגרפיה

- * אבקש להביע את תודתי והערכתי לד"ר יונתן ספרן על הערותיו והכוונותיו שהובילו לגיבוש הטייטה הראשונית של מאמר זה ולמערכת "בית מקרא" על הביקורת השיפוטית הבונה והמסייעת לגיבוש המאמר במתכונתו הנוכחית.
- 1 מחקרים רבים נערכו בהיבט זה, והמחלוקת העיקרית היא כמובן אם התיאור המקראי מכיל גרעין היסטורי מבוסס המשלים את הכתוב במצבת מישע (כך לדעת דירמן, מצבת מישע; ליוור, מלחמות מישע; ספרינקל, היסטוריה או בדיה; רנדסבורג, שחזור), או שמא מדובר בפיקציה היסטורית חסרת יסוד של ממש, הנסותרת על-ידי מצבת מישע האמינה יותר (כך לדעת גאס, שיקולים וביקורת; נאמן, מרד מישע; סמליק, כתבים; שטרן, היסטוריה ותיאולוגיה). פריץ, מלכים, עמ' 245, אף מרחיק לכת וסובר כי הפרק כולו אינו אלא 'תעמולה אנטי-מואבית' שהמציא הדויטרונמיסט.
- 2 לונג, ז'אנרים; רופא, סיפורי הנביאים; שמש, סיפורי אלישע. אמנם בעבר נטו לראות בפרקנו מהדורה 'הודאית' של סיפור 'צפוני' (למשל גריי, מלכים, עמ' 480-481), אולם נראה כי הדעה הרווחת היום היא ש"הסיפור חובר כיחידה אחת, בידי מחבר אחד, וכל מרכיביו קשורים זה לזה באופן אורגני" (נאמן, מרד מישע, עמ' 160). אמנם לונג מוצא סימנים של "צמיחה קדם-ספרותית של מסורת" (שם, עמ' 340) אולם לא יותר מכך, ואפילו גאס, שיקולים וביקורת, שהקדיש מאמץ רב לניתוח לשוני מדוקדק של הפרק (עמ' 76-81), מסכם כי "המסורת המקורית אינה יכולה להיות מופרדת מהגרסה הנוכחית" (עמ' 66), וכי לפחות ברמה התחבירית "אין למעשה כל עדויות לפעולות עריכה" (עמ' 81).
- 3 צ'סהולם, כישלון הנבואה; שטרן, היסטוריה ותיאולוגיה.

המקראית:⁴ בהיבט הספרותי נטו לראות בו סיפור קלאסי של התגשמות נבואה (לונג, ז'אנרים), ולחלופין 'לגנדה' מדינית על אודות אלישע (רופא, סיפורי הנביאים),⁵ ואילו בהיבט ההיסטורי נטו לראות בו בדיה אגדית המבוססת על גרעין היסטורי מעומעם (נאמן, מרד מישע). הצד השווה בגישות אלו הוא שתי ההנחות המפורשות או המובלעות: א) גיבור סיפורנו הוא אלישע הנביא; ב) מטרת הסיפור היא האדרת שמו של אלישע, ולחלופין הדגשת כוחו של אלוהי ישראל המתבטאת בפעולותיו של הנביא נגד אלוהי מואב.

לדעתי, קשה לראות בסיפור זה (עוד) סיפור מהז'אנר הניסי-נבואי שגיבורו אלישע, שכן אין הוא תואם את מאפייני הז'אנר בארבעה היבטים לפחות:⁶

א. אלישע מתגלה על-כורחו ולא ביזמתו (פס' 11) – השוו לתפקידו הפעיל והיוזם במל"ב ו 12; יג 15. לא זו בלבד אלא הוא אף מביע התנגדות בוטה למלך ישראל (פס' 13-14).⁷

ב. הוא מתקשה להתנבא ונזקק לסיוע חיצוני (פס' 15) – השוו למשל לפרק הבא (ד), שבו הוא 'שולף מן המותן' נבואות ניסיות לא פחות מחמש פעמים (פס' 3, 16, 33, 41, 43).

ג. הוא נעלם באמצע הסיפור (לאחר פס' 19) – השוו לשאר סיפורי אלישע שבהם אמירתו או מעשיו הם המסיימים את הסיפור.

ד. הבטחתו לניצחון על מואב אינה מתממשת במלואה (פס' 18 לעומת 27) – זו ללא ספק החריגה המכרעת מאופיו של הז'אנר הנבואי, שכן

4 סוויני, מלכים, עמ' 280, הוא היחיד שכותב בפירוש כי פרקנו הוא חלק אינטגרלי של ההיסטוריוגרפיה הדויטרונומיסטית הגלותית (exilic DtrH) – וארון בדעתו להלן. מילר, מחזור אלישע, עמ' 448, סובר כי הסיפור הוכלל בדיעבד בהיסטוריוגרפיה הדויטרונומיסטית, כמו מל"א כ; כב, אך גם לדעתו מטרת הסיפור אינה היסטוריוגרפית, אלא כלשונו: to show how Elisha saved the day (עמ' 442).

5 אולם יש לציין שרופא אינו מזכיר ישירות את פרקנו בשום מקום בספרו מלבד שניים-שלושה אזכורים מקריים (ראו במפתח, עמ' 182), אך מדבריו בעמ' 65 ו-67 עולה כי הוא מגדיר את מל"ב ג' לגנדה מדינית ולא, למשל, היסטוריוגרפיה נבואית, שבה הוא דן בנפרד.

6 הבאתי את רשימת ה'חריגות' מהז'אנר הנבואי בקיצור רב, ומובן כי כל אחת מהן זוקקת דיון לעצמה.

7 השוו לונג, מל"ב, עמ' 42, המעיר כי פנייתו של המלך לאלישע לעזרה תואמת את הסגנון המקובל (כמו במל"ב ח 8-9), ואילו תשובת אלישע "חורגת מהשגרה המקובלת". אמנם יש לציין למל"ב ו 32, ששם מתבטא אלישע בחריפות כלפי מלך ישראל ("בן המרצח") אך מנבא בכל זאת ישועה פלאית.

היא מעקרת מתוכן את מטרת הסיפור כולו (אילו היה זה סיפור נבואי קלאסי).⁸

נראה אפוא כי סיפורנו אינו מתאים להגדרתו כסיפור ניסי או נבואי ואף לא כלגנדה, שכן קריאה עצמאית של הסיפור ללא הקונטקסט של 'מחזור סיפורי אלישע' מובילה למסקנה כי אלישע אינו מוצג כלל כגיבור המרכזי של הסיפור אלא רק כמסייע לצבא ישראל בעת צרתו.⁹ בשל כך נראה כי שלא כמקובל יש לראות בסיפור שלפנינו חלק מההיסטוריוגרפיה המקראית ולא חלק ממחזור סיפורי אלישע, וכי שתי ההנחות המחקריות שהזכרתי לעיל אינן מדויקות: גיבור הסיפור אינו (בעיקר) אלישע כי אם מלך ישראל, ומטרת הסיפור אינה (בעיקר) האדרת שם הנביא או כוחו של אלוהי ישראל כי אם הסבר היסטוריוגרפי של אירועי העבר.

מכיוון שתחום ההיסטוריוגרפיה המקראית "הינו בין היותר נידונים אך הפחות מוגדרים",¹⁰ אבקש להיעזר בתבחין שהציעה אמית, שלדעתי קולע ביותר לעניין זה: "קנה המידה היחיד להגדרת חיבור כהיסטוריוגרפיה הוא הרצון המודע של מחברו לתאר את העבר. המהימנות ההיסטורית של הכתוב, או רמת האובייקטיביות שלו, אינם קובעים את סיווגו הז'אנרי".¹¹ כבר מתבחין זה ניתן לראות כי מל"ב ג' הוא יצירה היסטוריוגרפית, שכן שלא כסיפורי אלישע העל-זמניים, סיפור זה תָּחֹם במסגרת היסטורית ברורה המופיעה בפסוקים 1-3,¹² והסיפור אף נוקב בשמותיהם של מלכי ישראל, יהודה ומואב, מה שאין כן רוב סיפורי אלישע, שבהם הדמויות בכלל ומלך ישראל בפרט

- 8 וראו באריכות אצל צ'יטהולם, כישלון הנבואה.
- 9 אפילו שטרן, היסטוריה ותיאולוגיה, הרואה בסיפור כולו ביטוי לישועה האלוהית שאלישע הוא נושאה, מודה בכך אך טוען כי "הנביא יכול להיות משני בחשיבותו בנוגע לאירועים, אך מרכזי בנוגע לנרטיב" (עמ' 7).
- 10 כדברי לונג, היסטוריוגרפיה, עמ' 145, אלא שאף הוא אינו מציע הגדרה ראויה למושג.
- 11 אמית, היסטוריה ואידאולוגיה, עמ' 10, שלא כהגדרתו של תומפסון, המנסה להבחין בין נרטיבים היסטוריים לפיקטיביים ("Historiography [Israelite]", *ABD*), T.L. Thompson, (3, New-York 1992, p. 207:2).
- 12 אמנם ניתן לטעון כי המסגרת (פס' 1-3) נכתבה בנפרד מהתוכן עצמו (פס' 4-27), אך גם אם כן, הרי העורך שחיברם יחד לפרק אחד בוודאי פעל מתוך מגמה היסטוריוגרפית ברורה. עם זאת, לדעתי, את שני החלקים כתב ההיסטוריוגרף: אילו לא כן, היה מצופה כי מחבר המסגרת יערוך את התוכן שמצא לפניו כדי להתאימו למסר הכולל, אלא שסימני עריכה כאלו אינם קיימים בסיפור שלפנינו (ראו לעיל הערה 2)!

בדרך-כלל אנונימיות.¹³ אך מובן כי מלבד הגדרת-הסף הזו של אמית נדרש להראות שהפרק מכיל מסר תיאולוגי (שהוא מאפיין בולט בהיסטוריוגרפיה המקראית) שהיה חשוב דיו כדי להצדיק את הכללתו בספר מלכים. ואכן, סוויני מציע כי פרקנו מתפקד "כחלק מתיאור המפלה המוחלטת של ממלכת הצפון... כאקדמה למפלת ירושלים ויהודה".¹⁴ לשם כך מניח סוויני כי הסיפור עבר עיבוד מאוחר מאוד כדי להתאימו לתפיסה ההיסטורית ה'גלותית', אלא שכאמור (הערה 2), אין בסיס ספרותי להנחה של עיבוד מאוחר, ואף סוויני עצמו מסתמך לשם כך רק על שלושת פסוקי הפתיחה של פרקנו, שאמנם מוכיחים כי לפנינו סיפור היסטוריוגרפי – אך לא 'גלותי'! כל זה מלבד העובדה כי החורבן היחיד שפרקנו מרמז עליו הוא חורבן מואב, וודאי שאין למצוא בו רמז לחורבנה של ממלכת ישראל ועל אחת כמה וכמה לחורבן ירושלים.

לדעתי, אין צורך להרחיק לכת עד לאחר החורבן כדי לאתר את המסר התיאולוגי הצפון בפרקנו, ולהלן אציע הסבר קוהרנטי ומעוגן בכתובים עצמם למהותו של מסר זה.

ב. הרקע ההיסטורי של מל"ב ג ומשמעויותיו התיאולוגיות

ההיסטוריוגרפיה המקראית ייחודה שהיא רואה עצמה מחויבת לקונטקסט הריאלי-היסטורי, המהווה עבודה חומר גלם שבעזרתו היא מבטאת את מוסר ההשכל התיאולוגי-מוסרי.¹⁵ לשם כך מפעיל ההיסטוריוגרף המקראי אמצעים ספרותיים ורטוריים שבאמצעותם הוא יוצק את השתלשלות האירועים ההיסטורית – ככל שזו ידועה לו – אל התבנית התיאולוגית המתאימה

13 השוו רופא, סיפורי הנביאים, עמ' 19-20. אגב, יהורם נזכר בסיפורנו לא רק במסגרת (פס' 1), אלא גם בסיפור עצמו (פס' 6), ומכאן מעין ראייה נוספת לאחדות הפרק. עם זאת יש להעיר כי בהמשך הפרק הוא נקרא תמיד "מלך ישראל", שלא כיהושפט. ראו אצל מילר, מחזור אלישע, עמ' 446-447, שהשווה זאת לתיאור המלחמות נגד ארם במל"א כ ושם בפרק כב. אמנם לדעתו, מלך יהודה היה אנונימי בסיפור המקורי, וזיהויו (המוטעה) עם יהושפט הוא מאוחר, ולא אוכל לעסוק בעניין זה כאן.

14 סוויני, מלכים, עמ' 280. וראו הערה 4 לעיל.

15 כדבריו הידועים של בטרפילד על אודות סופרי המקרא, "מהם באה ההשקפה... שיש לראות את המאורעות של ההיסטוריה החולונית כבעלי משמעות ובעלי חשיבות... ספרי המקרא אינם סתם מסכתות על העל-טבעי, אלא אף, וקודם כל, אסופה מופלאה של היסטוריה ארצית רגילה" (ה' בטרפילד, "היסטוריוגרפיה", אנצ' עברית יד, ירושלים-תל-אביב תש"ך, עמ' 263-264).

למגמתו.¹⁶ ומכיוון שכדברי חכמים "אם אין קמה (בסיס היסטורי) – אין תורה (מסר תיאולוגי)", עלינו לברוק תחילה מהו הרקע ההיסטורי המשוער שעמד לעיני המחבר בבואו לעצב את הסיפור שלפנינו.

כידוע, מחלוקת ארוכת-שנים ניטשה בין החוקרים סביב מידת המהימנות ההיסטורית של מל"ב ג בהשוואה למצבת מישע (ראו הערה 1). אסכולה אחת תומכת במהימנות ההיסטורית של פרקנו (בווריאנטים מסוימים בין החוקרים בדבר השחזור המשוער של האירועים), ואילו אסכולה אחרת שוללת מהימנות כזו מהסיפור ורואה בו אגדה או מניפסט תיאולוגי.¹⁷ עם זאת לצורך הדיון כאן אין חשיבות רבה לשאלה אם אכן אירעו או לא אירעו הדברים בפועל במאה התשיעית לפנה"ס, שכן אנו מבקשים להתחקות אחר רצף האירועים כפי שראה אותו ההיסטוריוגרף ולנסות להבין מה ביקש להביע כשעיבד אירועים אלו בפרק שלפנינו. לכן נראה כי ניתן להיעזר בשחזור ההיסטורי של האסכולה הראשונה ובראשה ליוור (מלחמות מישע), שהציע שחזור מפורט ומנומק, המסביר את הרקע המשוער למהלך האירועים כפי שראה אותם המחבר. לדבריו, מלחמת מישע בישראל אירעה במהלך קרב קרקר (853 לפנה"ס), כשמישע ניצל את היעדרו של הצבא הישראלי החזק וכבש ב'מלחמת-בזק' את צפון מואב שנלקחה ממנו על-ידי עמרי, כשמולו עומדים רק חילות המצב הקטנים שהושארו בערי המבצר.¹⁸ כך מוסברת הצלחתו של מישע ללכוד את הערים המרכזיות בקרבות קצרים, וכך מוסבר חוסר התגובה של אחאב, שהרי זמן קצר לאחר מכן כבר פרץ הסכסוך הישראלי מול ארם, ששיאו בקרב רמות-גלעד (852-851 לפנה"ס). על-פי המתואר במצבה, סדרת התקפות-הבזק הללו הובילה לתוצאות קשות עבור הצד הישראלי, שהתבטאו בטבח ובשבי של תושבים מישראל¹⁹ ובאבדן כמה ערים ישראליות חשובות.²⁰

16 השוו אמית, היסטוריה ואידיאולוגיה, עמ' 93.

17 ראו בהרחבה אצל ספרינקל, היסטוריה או בדיה, המציג את שתי הדעות כשהוא מגן במידה משכנעת, לדעתי, על עמדת האסכולה הראשונה.

18 מהלכה המהיר של המלחמה מוכח מסמיכות הערים שנכבשו, מהעובדה כי מישע כבש את נבו בתוך מחצית היום (מהשחר עד הצהריים – שורה 15 במצבה), ומהעובדה שכבש את יהץ רק עם 200 לוחמים (שורה 20 שם). כך ליוור, עמ' 229-232, ורנדסבורג, שחזור, עמ' 68.

19 ראו שורות 11, 16-17: "ואהרג את כל העמ... ואהרג כלה שבעת אלפנ גברנ וגרנ וגברת וגרת ורחמת".

20 עטרות (שורה 11), נבו (שורות 14-16), יהץ (שורה 19), חורוניים (שורות 32-33).

לפיכך ניתן היה לצפות לפעולת-נגם ישראלית בעקבותיהן, אך מכיוון שאחאב מת ברמות-גלעד, ואחזיהו בנו מת שנתיים לאחר מכן, המתינה הנקמה ליהורם שיוציאה אל הפועל, וזהו הרקע למסע המלחמה המתואר במל"ב ג, תחת הכותרת המינימליסטית על אודות 'פשיעה' של מלך מואב, שהפסיק לשלם את מסיו. שחזור זה מסביר היטב את אופיו האכזרי של המסע, שלווה בהרס מכוון של אדמת מואב, וכדברי ליוור: "ללא ספק באו הדברים כנגם על הטבח שערך מישע קודם לכן באוכלוסייה הישראלית של ארץ-המישור".²¹

משחזור זה עולה כי כבסיס ההיסטורי עמדו לפני מחבר פרקנו שתי עובדות יסוד: (א) התקפה מואבית קשה ולא צפויה על ישראל; (ב) מסע נקמה מוצלח למדיי בראשות מלך ישראל. עובדות אלו כשהן לעצמן אינן מצדיקות בהכרח תיעוד מקראי כלשהו, כפי שלא תועד, למשל, חורבנה של שילה על-ידי הפלשתים (למעט הרמזים ביר' ז; כו; תה' עח), וכפי שלא נזכר, למשל (אפילו ברמז), מסע המלחמה הגדול של אחאב בקרב קרקר. אלא שבמקרה שלנו כל עובדה היסטורית כזו נשאה בחובה בעיה תיאולוגית קשה, והניסיון למצוא מענה לבעיות אלו הוא שהביא לחיבור היצירה שלפנינו:

1. מתקפת מישע: השפלה פומבית של ישראל ואלוהיו

למתקפתו של מישע על ישראל היו לא רק היבטים צבאיים-פוליטיים אלא בעיקר היבטים תיאולוגיים. ואכן, עיון בניסוחה של מצבת מישע מגלה שלושה מוטיבים חשובים שהם שיאי הרשע והחטא בתפיסה המקראית:²²

א. התרברבות אלילית וחילול שם ה':²³ מישע מתרברב כי כמוש הושיעו (שורות 4, 9, 14, 19, 33), כי הוא החרים את הישראלים לכמוש

21 ליוור, מלחמות מישע, עמ' 234. אמנם יש הסוברים כי הרקע למסע היה הפסקת תשלום המס בלבד (למשל ברנס, נסיגה, עמ' 188-189), אולם אם כדבריהם כן הוא, יש לתמוה כיצד סייע המסע האלים, שכלל הרס האדמה ומקורות המים, לגרום למישע לשלם את מסיו מחדש, כשהוא במצב של 'פשיטת רגל' כלכלית? השוו לכן את התוצאות הפרקטיות של דיכוי מרד חמשת המלכים (בר' יד 11): "ויקחו את כל רכש סדם ועמרה ואת כל אכלם וילכו", או את דיכוי המרד הראשון של חזקיה על-ידי סנחריב (מל"ב יח 14): "וישם מלך אשור על חזקיה מלך יהודה שלש מאות ככר כסף".

22 על מוטיבים אלו העיר (בהקשר אחר) אליצור, משא מואב, עמ' 179-180.

23 על יחס המקרא להתרברבות אלילית ראו שמ"א יז 26 (גלית), מל"ב יט 6-1 (רבשקה) ועוד.

ולעשתר-כמוש (12, 17), וכי הוא ביזה בהפגנתיות ("ואסחב המ") את קודשי ישראל למול כמוש (12-13, 17-18).

ב. התפארות על ישראל: ²⁴מישע טוען כי ישראל אבד לעולם (7), מעיד כי הוא טבח גברים, נשים וטף (16-17) והעביד את אסירי ישראל ששבה (25-26).

ג. התפארות עצמית: ²⁵מישע חוזר על המילה 'אנכ' (=אנכי) 14 פעמים ב-30 שורות (!), והמצבה כולה נפתחת באותה מילה עצמה: 'אנכ משע... אנכ בנת... ואנכ בנת... ואנכ בנת... ואנכ עשתי... ואנכ כרתי' (21-25, ועוד שם בהמשך).²⁶

וכדברי אליצור:²⁷

כאשר חרת מלך מואב כל זאת במצבת אבן הניצבת בעיר ממלכתו לעין כל ונקב שמו המפורש של ה' בתוך דברי הרהב שלו, ודאי הייתה הרגשתם של המאמינים בה' והדבקים בו דומה לתגובת חזקיה וסיעתו כמאה שנים אחר כך, כי זו "צרה ותוכחה ונאצה" (ישעיה לז, ג)... אין תימה, שאותה מצבת נאצה בדיבון הייתה ביטוי מרגיז של רוס-ללב וגאוות-גידוף בעיני נביאי ישראל.

ברור אפוא כי ההשפלה התיאולוגית שספגו ישראל ואלוהיו הייתה פגיעה מורלית חריפה, או במונח מאוחר יותר – 'חילול השם' (יח' כ 9, 14 ועוד), ובעיה זו דרשה מענה.

2. הצלחת מסע הנקמה של יהורם

מסע הנקמה של יהורם היווה למעשה ניצחון – ולו חלקי – על מואב, ולכאורה היה יכול לספק נחמה פורתא להיסטוריוגרף המקראי כנגד ההשפלה הקשה שתוארה לעיל. אלא שכאן התעוררה הבעיה ההפוכה – יהורם עשה את הרע בעיני ה', ודבק בחטאות ירבעם בן-נבט (פס' 2-3) – מדוע אם כן זכה לניצחון שכזה!?

24 ראו יח' כה 6-7 (עמון); כו 2-3 (צור), תה' פג (כמה עמים) ועוד.

25 ראו יש' ב 12-17 (הארם בכלל), יח' כח 2 (מלך צור), שם כט 3 (פרעה), תה' עג (הרשעים) ועוד.

26 השוו נאמן, מרד מישע, עמ' 150; סמליק, כתבים, עמ' 36, שהבחינו בכך.

27 לעיל, הערה 22.

מן המתח שבין שתי בעיות אלו נוצר הסיפור שלפנינו, היוצק עובדות היסטוריות אל תבניות היסטוריוגרפיות אופייניות (עליהן אעמוד בפירוט להלן): ראשית, מוצגת דמותו ה'תיאולוגית' של יהורם באופן דואלי – אמנם חוטא, אך לא כאביו ואמו – וזאת תוך אזכור מפורש של הבעל, העתיד להוות מוטיב החורז את הסיפור כולו. שנית, המתקפה המואבית הלא-צפויה מעומעמת לכדי אזכור פושר בדבר 'פשיעה' שמהותה כלכלית-מדינית. שלישית, התגובה הישראלית מתוארת באופן בולט כ'מלחמת קודש' ולצורך כך משתתפים בה יהושפט מלך יהודה ובעיקר – אלישע הנביא. רביעית, הניצחון המושג אינו שלם והצבא הישראלי נסוג כתוצאה ממעשהו הנואש של מישע שגרם לקצף על ישראל. כעת נותר להסביר את ארבעת ההיבטים הללו, המייצגים למעשה ארבעה מאפיינים היסטוריוגרפיים מוכרים.

ג. המאפיינים ההיסטוריוגרפיים של מל"ב ג

1. שיפוטו התיאולוגי של יהורם כמייצגו של עם ישראל

כידוע, אחד מאפיוניו של ספר מלכים הוא השיפוט התיאולוגי הנוסחתי הפותח או סוגר את תיאורי פועלם של המלכים השונים: "ויעש הישר / הרע בעיני ה'"; "וילך בחטאות ירבעם בן נבט" וכדומה. נוסחה דומה מופיעה גם בסיפורנו אך בתוספת מהותית אחת: "רק לא כאביו וכאמו ויסר את מצבת הבעל אשר עשה אביו" (פס' 2). תוספת זו מציגה את יהורם כשאור וצל משמשים בו בערבוביה: חוטא מצד אחד אך לא גרוע כאביו ואמו עובדי הבעל מצד אחר.²⁸ לא זו בלבד אלא שהוא אף קם ועושה מעשה נגד עבודת הבעל (וכאן כבר רומז לנו המחבר כי עבודת הבעל היא אחד מצירי הסיפור, וכפי שנראה להלן, בסעיף ד). לכן נדמה כי לא רחוקה ההשערה ולפיה דמותו של יהורם כאן משמשת למחבר אינדיקציה לדמותו של העם כולו, כלומר ישראל באותם ימים היו במצב של 'חוטאים למחצה' בעיני המחבר, כאשר כף המאזניים נוטה לחובה יותר מלזכות.²⁹

28 כך רואה זאת גם סוויני, מלכים, עמ' 276-277, וחיוזק לכך הוא מוצא בסתירה לכאורה בין האמור כאן ובין מל"ב י 26-27, ומשם עולה כי יהוא הוא שניתן את מצבות הבעל ולא יהורם (בהנחה שמדובר באותן מצבות).

29 לדעתי, פתיחה זו מציבה לסיפור מסגרת ברורה שלפיה 'גיבורי' הסיפור לטוב או לרע הם יהורם וישראל, ובוודאי לא אלישע (ראו דבריי בנושא בראשית המאמר).

2. עמעום ההתקפה המואבית

כאמור, נראה כי הצדק עם הסוברים שההתקפה המואבית על ישראל המתוארת במצבת מישע היא היא הרקע ההיסטורי למל"ב ג, בוודאי בעיני מחבר הפרק. אלא שאם כן, עולה מאליה השאלה מדוע לא טרח המחבר לתעד את אותה מתקפה אלא הסתפק ברמיזה על 'פשיעה' שפשע מישע בישראל? לדעתי התשובה טמונה בעיקרון החוזר בהיסטוריוגרפיה המקראית, ולפיו כשמתרחש אסון לאומי מקרי ייטה המחבר להעלים או לטשטש את האירוע עצמו ויסתפק ברמיזה אליו או להשלכותיו. מקריותו של אסון נמדדת בשאלה אם הוא נצפה מראש על-ידי נביא ואם יש לו כשהוא לעצמו מוסר השכל תיאולוגי: אם התשובה לשתי השאלות שלילית, הרי מדובר באירוע מקרי, כלומר מנוגד לאחד היסודות החשובים בהשקפה המקראית כולה: תורת הגמול (= שכר ועונש), שלפיה המושג 'מקריות' אינו אפשרי. דוגמה מייצגת לכך ניתן לראות בסיפור מלחמות גדעון במדין (שופ' ו-ח): לכאורה נראה כי מדובר בניצחון מוחץ של גדעון על מדין, אלא שכמה רמזים בכתוב (וכראשם הגילוי הרטרואקטיבי המפתיע על אודות הריגת אחי גדעון, שם ח 18) מלמדים שלמתקפה המוצלחת קדמה ככל הנראה מתקפת-נפל ישראלית, ותוצאותיה הקשות הטילו את צלן על כל השתלשלות האירועים. כישלון זה נתפס כאסון מקרי ולכן אזכורו עומעם לכדי פסוק אחד ש'המתין' לסוף המוצלח של מתקפת גדעון.³⁰

3. מסע יהורם כ'מלחמת קודש'

היבט היסטוריוגרפי חשוב נוסף הוא העובדה שהמלחמה במואבים מתוארת במל"ב ג בהתאם למאפיינים של 'מלחמת קודש', כפי שניסחם פון-ראד בפרק הראשון של ספרו.³¹ להלן כמה מהתבחינים שהציע פון-ראד להגדרתה

30 הוכחתי את העיקרון הזה בהרחבה בעבודת התזה שלי (דנטלסקי, עבודת מוסמך ובהנחיית ד"ר יונתן ד' ספרון) על ידי הדגמתו בשישה מקרים שונים ממכלול ההיסטוריוגרפיה המקראית: מלחמת גדעון במדין, מלחמת דוד באדום, מלחמת יהורם במואב, פלישת סנחריב, מות יאשיהו ובניית חומת ירושלים בימי עזרא ונחמיה. מובן כי במסגרת מאמר זה לא אוכל להרחיב יותר מכך.

31 פון-ראד, מלחמת קודש, עמ' 41-51. כבר מור עמד על עניין זה בשלושה סיפורים אחרים של אלישע (הוא אינו עוסק במל"ב ג, ואגב, גם פון-ראד עצמו אינו כולל את פרקנו בין דוגמאותיו). ראו R.D. Moore, *God Saves: Lessons from the Elisha Stories*, Sheffield, 1990, pp. 131-132. יודגש כי ביקורתם של החוקרים על אודות התזה של פון-ראד על מלחמת הקודש כמוסד פולחני ושיוכה ההיסטורי ל'אמפיקטיוניה' אינה רלוונטית כאן. לענייננו די בטענה שמדובר במוטיב של תיאור מלחמת, שלו מאפיינים החוזרים

של מלחמה 'מלחמת קודש', ובהם ניתן למצוא התאמה למתואר בפרקנו:

- א. פקידת הלוחמים: "נִפְקֵד אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל" (פס' 6).
- ב. איסוף טקסי של הלוחמים: בסיפורנו משמשת קריאתו של יהורם ליהושפט ותשובתו החגיגית של האחרון ("כמוני כמוך כעמי כעמך", פס' 7) כתחליף לאיסוף הטקסי של הלוחמים לקרב.³²
- ג. עידוד העם לפני הקרב: הבשורה על נס המים משמשת לעידוד, מה גם שנס זה עצמו צפוי להחוויר נוכח הניצחון הצפוי: "ונקל זאת בעיני ה'" (פס' 18). יתרה מכך, נס המים הוא שהביא לבלבול האויב והוביל להכאת מואב.³³
- ד. הבטחה אלוהית לניצחון: כאן הדמיון בולט במיוחד בשל השימוש באותה נוסחה עצמה המופיעה במקומות רבים העוסקים במלחמות קודש: "נתן ה' את... בידכם" (ובמקרה שלנו: "ונקל זאת בעיני ה' ונתן את מואב בידכם", פס' 18).³⁴
- ה. התערבות אלוהית במלחמה ו'הימום' האויב: במקרה הזה הניצחון הושג בזכות נס המים שנראו אדומים כדם והוביל בסופו של דבר לתבוסת מואב. באופן אירוני המואבים חשבו כי במחנה ישראל הייתה חרב איש באחיו (כפי שבדרך-כלל קורה לאויבי ישראל במלחמות קודש), אלא שדווקא מחשבתם זו היא שהביאה לנפילתם.

עם זאת יש לציין כי מוטיב חשוב אחד חסר בסיפורנו, מוטיב ה'חרם': אלישע אינו מצווה על השמדת תושבי מואב אלא רק על הרס אדמת מואב, ואילו מצבת מישע עצמה מתעדת במפורש פעולות 'חרם' (הריגת אנשי ישראל) לכמוש ולעשתר,³⁵ ושתי תשובות בדבר: האחת היא שמושג החרם התעדן עם

בהיסטוריוגרפיה המקראית.

32 ייתכן להסביר לפי זה את השאלה הידועה על אודות הקבלת פסוק זה למל"א כב 4 בשימוש של מחבר פרקנו בנוסחה של מל"א כב בדיוק לצורך זה, קרי, תיאור של איסוף טקסי ושילוב יהושפט כחלק ממלחמת הקודש.

33 לונג, מל"ב, עמ' 40.

34 יהו' ח 1; שופ' ד 14; מל"א כ 28 ועוד. ראו פירוט של כ-20 דוגמאות אצל פון-ראד, שם, עמ' 42-44. יש לציין להערתו של לונג, מל"ב, עמ' 41, ולפיה מוטיב זה בא כהנגדה לקריאתו הנואשת של יהורם קודם לכן (פס' 10): "אהה... לתת אותם ביד מואב".

35 הביטוי 'החרמתה' מופיע במפורש (שורה 17), והפעולה עצמה משתמעת בעקיפין משורות 11-12: "ואהרג את כל העמ הקר רית לכמש ולמאב" – ואכן פון-ראד, שם, עמ' 49 הערה 11, מביא ציטוט זה כדוגמה לפרקטיקה זו במלחמות קודש.

כינון מוסד המלוכה (השוו פון-ראד עצמו, עמ' 50), והרס האדמה מילא כאן את תפקיד החרם, והאחרת נעוצה בדמותו של אלישע המאופיינת ביחס סלחני לאויבי ישראל, כגון יחסו לנעמן (מל"ב ה) ומניעת הרג שבויי ארם (מל"ב ו 22-23).

מכל מקום, עיצובו של מסע יהורם כ'מלחמת קודש' מסביר היטב את שילובו של אלישע הנביא בסיפור, שילוב שנראה כמעט מאולץ (ראו לעיל במבוא על אודות החריגות מהז'אנר הנבואי בסיפורנו): אלישע מתפקד כאן כמי שבא לנקום את נקמת כבוד ה' שחולל עקב תבוסת ישראל לפני אויביו, וכפי שמתבטא יהושע לאחר מפלת העי (ז 9): "ומה תעשה לשמך הגדול?" יתרה מכך, אלישע 'נאלץ' להשתתף במסע על אף הסתייגותו האישית החריפה ממלך ישראל (פס' 13-14), שכן ההשלכות של תבוסה ישראלית יכולות להיות חמורות דיין כדי להעניק ניצחון גם למלך רשע, וכפי שמפורש על ירבעם השני: "כי ראה ה' את עני ישראל... ויושיעם ביד ירבעם בן יואש" (מל"ב יד 26-27).³⁶

4. חטא עבודת הבעל ומשמעותו של קרבן מישע

כאמור, החריגה בפס' 2 מהנוסחה המקובלת ("רק לא כאביו וכאמו ויסר את מצבת הבעל אשר עשה אביו") רומזת כי לעבודת הבעל עתידה להיות משמעות בסיפור שלפנינו.³⁷ ואכן, בפס' 13 מטיח אלישע ביהורם: "לך אל נביאי אביך ואל נביאי אמך!" כשהכוונה כמובן לנביאי הבעל שטיפחה איזבל (מל"א יח 19),³⁸ אותם נביאי בעל שחיסולם הוא אחת ממטרות משיחתו של יהוא במצוות אלישע (מל"ב ט-י).

36 שלא כהשערתו החריפה של רנדסבורג, שחזור, עמ' 71, ולפיה השתתפותו של אלישע במסע נבעה "לא רק כתוצאה משוביניזם לאומי, אלא גם מגאווה שבטית", שכן לדבריו, מוצאו של אלישע היה משבט גד, הנזכר בפירוש במצבת מישע (שורה 10), ומן הסתם ספג אבדות כבדות במתקפה המואבית. לדעתי, אלישע פעל כאן לא ממניעים אישיים (מעין 'נמסיס' למואב) אלא ממניעים תיאולוגיים, וכפי שהסברתי.

37 ואכן, כמה חוקרים ביקשו לראות במחזור סיפורי אליהו ואלישע סיפורת פולמוסית נגד עבודת הבעל בציון מוטיבים 'אנטי-בעליים' שונים, ביניהם מוטיב הורדת הגשם האמור בפרקנו (ראו סקירה ממצה אצל שמש, סיפורי אלישע, עמ' 35-37, אף כי היא עצמה חולקת על דעה זו).

38 יש לציין את הערת ה-BHK ולפיה המילים "ואל נביאי אמך" אינן בכתב-יד ותיקן של תרגום השבעים, אך לפי הרעיון המוצע בסעיף זה הן תואמות מאוד את המסר של הסיפור, שכן דווקא איזבל הפיניקית היא שהביאה את עבודת הבעל לישראל (וראו להלן על הטקסט מאוגרית).

מכאן נראה כי לא רק תחילתו של הסיפור (פס' 2) ואמצעו (פס' 13) מאזכרים את עבודת הבעל אלא אף סופו התמוה (פס' 27) קשור ישירות לעבודת הבעל, קשר השופך אור חדש על אותו "קצף גדול על ישראל" שנגרם בשל צעדו הנואש של מישע, שהקריב את בנו על החומה. כידוע, פשר הצעד שנקט מישע ופשר אותו "קצף" שהביא את ישראל לסגת (ובזה הכשיל למעשה את נבואתו של אלישע!) הם תעלומה פרשנית עתיקה שניתנו לה כמה וכמה הצעות הסבר שלא אאריך בהן כאן.³⁹

לדעתי, המפתח לפתרון מובא אצל מרגלית במאמרו על קרבן מישע, שבו ציין את הדמיון המפליא בין מעשהו של מישע ובין תפילה עתיקה לבעל, שבה נאמר (בתרגום שלי): "הו בעל! הִסַּג את כוח [האויב] משערינו, את התוקף מחומותינו! ... בן בכור, בעל, אנו נקריב, ילד אנו ניתן! ... אז בעל... יסיג [אויב] משעריך".⁴⁰ לפי מרגלית, מישע נהג בהתאמה מושלמת לרעיון שהובע בתפילה הזו כשהחליף את הבעל בכמוש. אלא שמרגלית מסיק מכאן כי מטרת המעשה המתואר בתפילה היא פסיכולוגית גרידא: הטלת אימה על האויב הצר על העיר, והקצף הגדול שבא על ישראל בשל כך מבטא טראומה פסיכולוגית שהובילה להיסטריה המונית נוכח המעשה המחריד. אלא שהסבר זה מודרני ומלאכותי מדי, כפי שביקר אותו בצדק ברנס, המציע כמו חוקרים אחרים לפניו שפעולתו של מישע הייתה פעולה דתית (ללא כוונות פסיכולוגיות), ובעקבותיה אכן התרצה כמוש, והקצף על ישראל אינו אלא קצפו של אלוהי מואב, ורק בשל

39 ראו למשל אצל אליצור, עולת מישע, הסוקר את כל הדעות בנושא, מיוסף בן מתתיהו ועד לאמצע המאה ה-20, ודוחה את כולן. אולם גם פירושו, ולפיו סיבת הקצף היא שמלך ישראל ביקש ניצחון לא-לו, נראה מוגזם (האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף?) סקירה עדכנית יותר מובאת אצל ברנס, נסיגה, עמ' 192-193, אלא שגם הסברו אינו סביר, וכפי שאעיר להלן בגוף המאמר. יש לציין להערתם של קוגן-תדמור (מל"ב, עמ' 47) כי פס' 27 הוא "אחד הסתומים במקרא", וכי בסיכומו של דבר הפרשה כולה היא "מבוכה לקוראים" (שם, עמ' 52).

40 את הטקסט פרסמה הרדנר, תפילה לבעל, עמ' 694. אמנם יש חוקרים שחלקו על קריאתה (וקריאתו של מרגלית) את המילה 'בכר' (= בכור) בשורה 14 של התפילה, ומציעים לקרוא במקום זאת 'דכר' (= איל), ויש שהסתייגו מהטענה כי קרבן כזה היה נפוץ בתרבות הכנענית-פיניקית באותם ימים (פריץ, מלכים, עמ' 245; ברנס, נסיגה, עמ' 188, ובהערות 3-5 שם). אך גם אם לא מדובר ב"התאמה מושלמת... למסורת בת אלף שנה" כלשונו המעט-מוגזמת של מרגלית (עמ' 62), אין בכך לדעתי כדי לגרוע מההשערה כי מישע עשה את שעשה כפנייה נואשת לאלוהיו, כפי שנהגו בעמים אחרים ואולי אף בישראל (השוו שמ"א 9; יג 9).

הקושי התיאולוגי הרב העולה מסיטואציה כזו העלים זאת המחבר המקראי.⁴¹ פרשנות כזו דחה כבר קויפמן בצדק גמור, שכן היא סותרת לחלוטין את כל מערכת המושגים של המקרא על אודות אלוהי העמים.⁴²

לדעתי, ניתן להציע הסבר שונה מכל אלו שהוצעו עד כה, אם נזכור כי הבעל שב ונעבד בקרב ישראל מימי אחאב (מל"א טז 31-32), וכאמור, עבודת הבעל היא אחד מצירי הסיפור שלפנינו. נדמה כי ניתן לראות בקרבנו של מישע "מזכיר עֶוֹן" (יח' כט 15) לישראל, קרי, פעולה המזכירה שישראל עצמם העובדים לבעל אינם טובים ממישע ולכן אינם ראויים לניצחון. 'הזכרת עוון' נזכרת גם אצל אליהו במל"א יז 18 (וגם שם, אגב, מדובר במותו של ילד!) ומשמעה זהה: פעולה של אדם אחד העלולה להביא ללא כוונתו להחלת עונש על אדם אחר. כך בדיוק פעל קרבנו של מישע: הלה התכוון כמובן לזעוק לעזרת כמוש אלוהיו ולא להזכיר את חטאם של ישראל, אך עצם הפעולה האלילית, המאפיינת את עבודת הבעל, הביאה להזכרת חטאי ישראל ולהצתת חרון אף ה', שהתבטא בקצף הגדול על ישראל, כדברי המדרש: "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה!"⁴³

במילים אחרות – הקצף על עבודת הבעל בישראל היה כבוש ועומד, אלא שהצורך בנקמה על מתקפת מישע דחק הצדה את החשבונות התיאולוגיים ואפשר את הכאת מואב. אך מכיוון שלא הייתה כל הצדקה לניצחון ישראלי מוחץ, 'המתין' כביכול אותו קצף לשעת כושר מתאימה, וזו נמצאה לו במעשהו של מישע, שמשמעותו האלילית הייתה ברורה מן הסתם לאנשי התקופה, והיא שאפשרה למחבר סיפורנו 'לסגור את החשבון' התיאולוגי עם חטא עבודת הבעל בישראל.

לפי זה ניתן להסביר גם את פשר נס המים שחולל אלישע קודם לכן: הצבא נתקל במחסור במים כיוון שעבודת הבעל אמורה לפי התיאולוגיה המקראית להוביל להפסקת הגשם.⁴⁴ ואכן, אלישע נאלץ להתגלות ולסייע (נגד רצונו,

41 ברנס, נסיגה, עמ' 190.

42 קויפמן, היצירה המקראית, עמ' 206-207 (ברנס, אגב, כלל אינו מזכיר את קויפמן, למרות שדבריו מובאים באנגלית ע"י קוגן-תדמור, מל"ב, עמ' 47-48).

43 מדרש תהלים טו, ה (טענת הגויים כלפי ישראל לעתיד לבוא), ובנוסף שונה מעט בשמות רבה כא, ז (טענת סמאל כלפי ישראל ביציאת מצרים).

44 דב' יא 16-17; יר' ג 1-3, וכמובן מחזור סיפורי אליהו במל"א יז-יח, שדרך אגב מתחילים לאחור אזכורו של חיאל בית-האלי שהקריב (?) את ילדיו כדי לבנות את חומת יריחו (מל"א טז 34). והשוו הערה 37 לעיל.

כנזכר לעיל), אך הנס שעליו הוא מנבא מביא גשם שאינו נראה בקרב הלוחמים, כיוון שהללו כלל אינם ראויים לו. לכן גם אלישע נעלם מיד לאחר נבואתו, כמי שיודע מראש שהניצחון כלל אינו ודאי, וכך משאיר את הצבא לחסדי האל. אלא שהאל נוקט מידה כנגד מידה, וכשם שיהורם (המייצג את ישראל) 'פסח על שתי הסעפים' בהתנהגותו, כך ישראל מכים את מואב אך אינם מצליחים לזכות בניצחון שלם.⁴⁵ מסר תיאולוגי בולט זה הוא ה'תורה' שביקש ללמדנו ההיסטוריוגרף המקראי מתוך ה'קמח' של העובדות ההיסטוריות על אודות מתקפת מישע ומסע הנקמה של יהורם, כפי שאלו עמדו לפניו. יש לציין כי מה שאירע בפועל למחנה הישראלי (אימה, מגפה, סכסוך פנימי או כל השערה אחרת) אינו מענייננו כאן, כשם שלא היה מענייננו של מחבר הסיפור: מובן כי היה רקע ריאלי כלשהו לנסיגה, אך המסר התיאולוגי של הסיפור – כבכל סיפור מקראי – אינו מתעניין בשאלה ה'מדעית' מה קרה אלא בשאלה ה'רוחנית': מדוע קרה.

ד. הערה על אודות מיקומו של מל"ב ג ברצף סיפורי אלישע

עליי להודות כי ישנו קושי מסוים (בוודאי ספרותי) בהנחה שפרקנו הוא יצירה היסטוריוגרפית, שכן הוא קוטע את המחזור ה'לגנדי' של סיפורי אלישע באפיזודה שאינה ממין העניין.⁴⁶ להלן אנסה להציע בקצרה פתרון למיקומו של פרק ג ברצף הסיפורי-סינכרוני כחלק מההתפתחות בעיצוב דמותו של אלישע הנביא ולאור התבונה שהגעת אליה לעיל על אודות מרכזיותו של חטא הבעל בסיפורנו.⁴⁷

דמותו של אלישע כפי שתוארה בפרק ב (תחילת דרכו הנבואית) נראית המשכו המדויק של אליהו אדונו: מצד אחד הוא משתמש ביכולותיו המופלאות

45 על עניין זה כבר עמד צ'סהולם, כישלון הנבואה, אף כי הוא לא קישר זאת לעבודת הבעל.
46 השוו דברי רופא, סיפורי הנביאים, עמ' 49: "המסע למואב (פרק ג') אינו מצטרף עמהם [עם סיפורי אלישע הקודמים – א"ד] ויש מקום לפקפק, אם השתייך לכתחילה למחזור שבחי אלישע". אמנם הוצעו קשרים אסוציאטיביים-לשוניים בין פרקנו (ג) לפרק הקודם ולפרק הבא (שמש, סיפורי אלישע, עמ' 19-20), וכבר קאסוטו, סמיכות פרשיות, הדגיש שלעיתים הקשר בין פרשיות במקרא הוא אסוציאטיבי גרידא, אך מובן כי יש להעדיף קשר ענייני ולא לשוני בלבד.

47 יודגש כי אין ברעתי להציג כאן ניתוח ספרותי של הפרק אלא להציע הסבר רעיוני למיקומו הנוכחי כחלק מעיצוב דמותו של אלישע. לשם כך אין חשיבות רבה לסממנים הסגנוניים של הסיפור אלא למסר העולה ממנו לדמותו של הנביא.

כדי לסייע לאנשים (ריפוי מי יריחו, הדומה לסיוע שהגיש אליהו לאלמנה, מל"א יז), ומצד אחר הוא משתמש באותן יכולות כדי להרוג באכזריות את המתנגדים לו (מעשה הילדים והדובים, הדומה לשַׁרְפַת אנשי אחזיה על-ידי אליהו, מל"ב א). בכך פרק ג הוא המשכו הישיר של מוטיב זה: מצד אחד אלישע מסייע לגדודי הצבא בעניין המים, אך מצד אחר הוא נוזף קשות במלך ישראל (כאליהו מול אחאב בשעתו) ומצווה על פעולת-נקם אכזרית נגד אדמת האויב. ההבדל העיקרי בין אלישע של פרק ב לזה של פרק ג הוא כישלון פעולתו הנבואית המתבטאת ב'היעלמותו' מן הסיפור (וכאמור, זוהי אחת החריגות מהז'אנר הנבואי בפרקנו). כפי שניסיתי להראות לעיל, הכישלון נבע מחטא עבודת הבעל של ישראל, שאלישע הבליט בתוכחתו למלך ישראל. כך התברר בדיעבד כי אלישע עצמו הכשיר כביכול את הקרקע לכישלונה העתידי של המתקפה הישראלית! ייתכן שבשל כך אלישע מפנים את העובדה שחטא הבעל אינו ניתן לתיקון מוחלט, ושאם ימשיך לנקוט גישה מקטרגת כלפי ישראל בכלל ומלך ישראל בפרט, הרי סופו יהיה כזה של אליהו, ש'פוטר' משליחותו (מל"א יט 16), ככל הנראה בשל יחסו המחמיר לעם ישראל. אם כן, פרק ג קוטע את הרצף הסיפורי כדי לבטא את השינוי הניכר בדמותו של אלישע על-ידי אפיזודה שבה יש לו תפקיד שולי למדי, כזה המסמל את היעלמותו של אלישע 'הראשון' וצמיחתו של אלישע 'השני'. ואכן, מכאן והלאה משתנה הטון של סיפורי אלישע, ואלו נעשים 'לגנדות' קלאסיות שבהן הנביא מסייע ביזמתו הן לאנשים פשוטים והן למלך ישראל עצמו.⁴⁸

ה. סיכום

התפיסה הרווחת במחקר רואה במל"ב ג (עוד) סיפור ניסי או לגנדה מדינית שאלישע הוא גיבורה, ושמטרתה האדרת שמו של הנביא, כמתחייב לכאורה משיבוצו של הפרק במחזור סיפורי אלישע. אלא שקשה לקבל תפיסה זו, שכן הסיפור שלפנינו חורג מהז'אנר הניסי-נבואי בכמה היבטים חשובים, ובראשם העובדה שנבואת אלישע נכשלה לאור פסוק הסיום של הפרק (הקשה כשלעצמו), המתאר נסיגה ישראלית ללא ניצחון על מואב. במאמר זה ביקשתי להראות כי יש לקרוא את מל"ב ג כיצירה

48 למעט חריגה בוטה אחת שבה אלישע מכנה את המלך "בן המרצח" (מל"ב ו 32).

היסטוריוגרפית שהיא חלק מהנרטיב ההיסטורי של ספר מלכים⁴⁹ וכי הוא מכיל מאפיינים היסטוריוגרפיים ברורים המבהירים את פשר השתלשלותו של הסיפור כולו: הפרק פותח בשיפוט תיאולוגי של יהורם על-ידי אֶזְכוּר עבודת הבעל, שעתידה להוות ציר מרכזי בסיפור. לאחר מכן רומז המחבר על 'פשיעה' של מואב, המסתירה מאחוריה אסון לאומי מקרי שעליו ניתן ללמוד ממצבת מישע (בהנחה המסתברת כי האמור במצבה משמש רקע היסטורי למסע הנקמה של יהורם ככל שהיה ידוע להיסטוריוגרף המקראי). בשל אסון זה מאופיין מסע המלחמה כ'מלחמת קודש' נגד אויבי ישראל ואלוהיו, שכן תבוסה ישראלית כזו היא פגיעה תיאולוגית וחילול שם ה', ואלו עשויים להוביל לישועה אלוהית גם במקרה שהעם ומלכו חוטאים. לשם כך בדיוק שולב אלישע הנביא בסיפור על אף הסתייגותו האישית העזה ממלך ישראל, בנם של אחאב ואיזבל, פטרוני הבעל בישראל. אלא שהסתייגות זו מרמזת מראש על אופייה המאכזב של אותה ישועה אלוהית צפויה: הצבא נתקל במחסור במים, עונש הרומז להפסקת הגשם הנגרמת מחטא העבודה הזרה, ואף אלישע, המתגבר בקושי על חוסר רצונו לסייע למלך ישראל, מנבא על גשם כזה שהצבא לא יזכה לראות בעיניו. לאחר מכן אלישע מצווה על פעולת הרס כואבת לאדמת מואב (תחליף ל'חרם')? שסופה הכאת מואב, ואז נעלם מהסיפור כמשאיר את הצבא לחסדי האל. אכן, המואבים מוכים בידי ישראל, ועיר בירתם כמעט נכבשת, אלא שמעשהו הנואש של מלך מואב, שהקריב את בנו לאלוהיו, מזכיר את עוון עבודת הבעל של ישראל עצמם, מעורר את חמת ה' ומביא קצף גדול על ישראל שסופו נסיגה מביכה – מידה כנגד מידה, בהתאם לשיפוט התיאולוגי הדואלי של יהורם בתחילת הפרק.

יצירה היסטוריוגרפית זו הוכנסה למקומה הנוכחי ברצף סיפורי אלישע כדי להמחיש את נקודת המפנה בעיצוב דמותו של הנביא. מפנה זה מוצג כתוצאה של כישלון נבואתו של אלישע בפרק ג, שהביא אותו לשנות את גישתו

49 כאמור (לעיל, הערה 4), דעת סוויני היא שמדובר בהיסטוריוגרפיה דוֹיטְרוֹנוֹמִיסְטִית דווקא. הנחה זו קשה משתי בחינות לפחות: (1) הציווי על אודות החרבת מואב נוגד את החוק בדב' כ 19-20 (סוויני, מלכים, עמ' 283, נאלץ להניח כי קטע זה מקורו במקור הקדום שממנו עובד הפרק). (2) אי-התגשמותה של נבואת אלישע מנוגדת לחלוטין להשקפה הדוֹיטְרוֹנוֹמִיסְטִית (גם כאן נאלץ סוויני להציע פירוש דחוק ל'קצף' שהוביל לנסיגה הישראלית. ראו שם, עמ' 284). אך ספר מלכים כולל, כידוע, כמה נרטיבים שאינם עולים בקנה אחד עם האידאולוגיה של העורך הדוֹיטְרוֹנוֹמִיסְטִי המשוער (ראו אצל מילר, מחזור אלישע, עמ' 450-451), וכך לדעתי אין לשאלה זו חשיבות רבה.

המקטרגת על ישראל (כאליהו רבו) לגישה 'מכילה' יותר, כפי שעולה בלגנות הקלאסיות מפרק ד ואילך.

קיצורים ביבליוגרפיים

אליצור, משא מואב	י' אליצור, "משא מואב וכתובת מישע", בתוך: ישראל והמקרא: מחקרים גיאוגרפיים, היסטוריים והגותיים, רמת גן תש"ס, עמ' 175-182; בר-אילן א (תשכ"ג), עמ' 65-58
אליצור, עולת מישע	י' אליצור, "עולת מישע", בתוך: ישראל והמקרא: מחקרים גיאוגרפיים, היסטוריים והגותיים, רמת גן תש"ס, עמ' 157-162; בר-אילן ד-ה (תשכ"ז), עמ' 34-41
אמית, היסטוריה ואידאולוגיה ברנס, נסיגה	י' אמית, היסטוריה ואידאולוגיה במקרא, תל אביב תשנ"ח J.B. Burns, "Why Did the Besieging Army Withdraw? (II Reg 3, 27)", <i>ZAW</i> 102 (1990), pp. 187-193
גאס, שיקולים וביקורת	E. Gass, "Topographical Considerations and Redaction Criticism in 2 Kings 3", <i>JBL</i> 128 (2009), pp. 65-84
גריי, מלכים	J. Gray, <i>I & II Kings: A Commentary</i> (OTL), London 1970 (2nd rev. ed.)
דירמן, מצבת מישע	J.A. Dearman, "Historical Reconstruction and the Mesha' Inscription", <i>Studies in the Mesha Inscription and Moab</i>, Atlanta 1989, pp.157-210
דנטלסקי, עבודת מוסמך	א' דנטלסקי, "וקרהו אסון" (בר' מד, כט): על אסונות מקריים במקרא, עבודת מוסמך, אוניברסיטת אריאל תשע"ג (לא פורסמה)
הרדנר, תפילה לבעל	A. Herdner, "Une prière à Baal des Ugaritains en danger", <i>CRAIBL</i> 116/ 4 (1972), pp. 693-703

- B.O. Long, "2 Kgs. III and Genres of Prophetic Narrative", *VT* 23 (1973), pp. 337-348
 לונג, ז'אנרים
- B.O. Long, *2 Kings*, Grand Rapids 1991
 לונג, מל"ב
- P.V. Long, "Historiography of the Old Testament",
The Face of Old Testament Studies: A Survey of Contemporary Approaches, Grand Rapids 1999,
 pp. 145-175
 לונג,
 היסטוריוגרפיה
- י' ליור, "מלחמותיו של מישע מלך מואב עם ישראל",
 בתוך: היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא,
 תל אביב תשכ"ה, עמ' 221-240
 ליור, מלחמות
 מישע
- J.M. Miller, "The Elisha Cycle and the Accounts of the Omride Wars", *JBL* 85 (1966), pp. 441-454
 מילר, מחזור
 אלישע
- B. Margalit, "Why King Mesha of Moab Sacrificed His Eldest Son", *BAR* 12 (1986), pp. 62-63
 מרגלית, קרבן
 מישע
- N. Ne'eman, "Mesha's Rebellion According to Biblical and Moabite Historiography", *Ahab Agonistes: The Rise and Fall of the Omri Dynasty*,
 London 2007, pp. 145-183
 נאמן, מרד מישע
- M.A. Sweeny, *I & II Kings: A Commentary* (OTL),
 Louisville 2007
 סוויני, מלכים
- K.A.D. Smelik, *Writings from ancient Israel: A Handbook of Historical and Religious Documents*, Louisville 1991
 סמליק, כתבים
- J.M. Sprinkle, "2 Kings 3: History or Historical Fiction?", *BBR* 9 (1999), pp. 247-270
 ספרינקל,
 היסטוריה או בדיה
- G. Von-Rad, *Holy War in Ancient Israel*, Grand Rapids 1991 (3rd Ed. 1958)
 פון-ראד, מלחמת
 קודש
- V. Fritz, *I & 2 Kings*, Minneapolis 2003
 פריץ, מלכים
- R.B. Chisholm, "Israel's Retreat and the Failure of Prophecy in 2 Kgs. 3", *BSac* 92 (2011), pp. 70-80
 צ'יסהולם, כישלון
 הנבואה

- קאסוטו, סמיכות
פרשיות
- מ"ד קאסוטו, "סמיכות הפרשיות וסידורן בספרי
המקרא", בתוך: הכינוס העולמי למדעי היהדות [תש"ז],
ירושלים תשי"ב, עמ' 165-169
- קוגן-תדמור, מל"ב
- M. Cogan, H. Tadmor, *II Kings* (AB), New York
1988
- קויפמן, היצירה
המקראית
- י' קויפמן, מכבשונה של היצירה המקראית, תל-אביב
תשכ"ו
- רופא, סיפורי
הנביאים
- א' רופא, סיפורי הנביאים: הסיפורת הנבואית במקרא,
סוגיה ותולדותיה, ירושלים תשמ"ו
- רנדסבורג, שחזור
- G.A. Rendsburg, "A Reconstruction of Moabite-
Israelite History", *JANESCU* 13 (1983), pp. 67-73
- שרן, היסטוריה
ותיאולוגיה
- P.D. Stern, "Of Kings and Moabites: History and
Theology in 2 Kgs. 3 and the Mesha Inscription",
HUCA 64 (1993), pp. 2-11
- שמש, סיפורי
אלישע
- י' שמש, סיפורי אלישע – ניתוח ספרותי, עבודת
דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשנ"ז